

Sygn. akt IV CSK 49/08

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 20 czerwca 2008 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Stanisław Dąbrowski (przewodniczący)

SSN Iwona Koper

SSN Hubert Wrzeszcz (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa O.(...) Przedsiębiorstwa Budowlanego Spółki z o.o. w O.
przeciwko K.(...) Spółce z o.o. w G.

o zapłatę,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej w dniu 20 czerwca 2008 r.,
skargi kasacyjnej strony powodowej oraz skargi kasacyjnej strony pozwanej od wyroku
Sądu Apelacyjnego z dnia 6 lipca 2007 r., sygn. akt I ACa (...),

**oddala obie skargi kasacyjne i znosi między stronami koszty postępowania
kasacyjnego.**

Uzasadnienie

Powódka domagała się zasądzenia 335 112,17 zł z tytułu wynagrodzenia za roboty budowlane z ustawowymi odsetkami od dnia 25 września 2003 r.

Pozwana wniosła o oddalenie powództwa ostatecznie z powodu potrącenia – dokonanego po złożeniu odpowiedzi na pozew – własnej wierzytelności wobec powoda

z tytułu kar umownych za nieterminowe wykonanie umowy, w wysokości przewyższającej dochodzone roszczenie.

Wyrokiem z dnia 18 stycznia 2007 r. Sąd Okręgowy w G. – Sąd Gospodarczy zasądził o pozwanej na rzecz powoda 62 135, 25 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 28 września 2003 r. i orzekł o kosztach procesu.

Sąd ustalił, że powódka, specjalizująca się w wykonywaniu robót elewacyjnych, zawarła z pozwaną w dniu 24 lutego 2003 r. umowę, w której zobowiązała się do wykonania na rzecz pozwanej „docieplenia” i elewacji klinkierowej na trzech budynkach na osiedlu O. w G. W umowie został określony – oprócz terminów zakończenia oznaczonych etapów robót – także termin zakończenia całości robót (10 czerwca 2003 r.). Ustalone w umowie ryczałtowe wynagrodzenie powódki za wykonanie wszystkich robót wynosiło 328 541,35 zł netto.

W paragrafie jedenastym umowy strony uregulowały kary umowne na rzecz pozwanego z tytułu zwłoki w wykonaniu całości robót, w wysokości 1% umówionego wynagrodzenia za każdy dzień zwłoki, oraz w wykonaniu oznaczonych etapów robót, w wysokości 0,5% wartości wynagrodzenia należnego za wykonanie tych robót. Umowa wyraźnie przewidywała kumulowanie kar umownych.

Przedstawiciele pozwanej na bieżąco nadzorowali prace powódki i wskazywali stwierdzone usterki. Powódka nie sygnalizowała pozwanej przeszkód uniemożliwiających wykonywanie prac. Pozwana stawiała powódce wysokie wymagania co do jakości robót. Powódka nie była w stanie zapewnić odpowiedniej ilości pracowników na budowie. Roboty wykonywała za pomocą własnych pracowników i podwykonawców. Rotacja zatrudnionych na budowie pracowników miała charakter permanentny.

Powód zakończył roboty w dniu 31 lipca 2003 r. i zgłosił je do ostatecznego odbioru w dniu 1 sierpnia 2003 r. Z powodu stwierdzonych usterek pozwana odebrała roboty częściowo dnia 11 sierpnia 2003 r., a ostateczny odbiór całości robót nastąpił dnia 25 sierpnia 2003 r.

Dnia 25 sierpnia 2003 r. powódka wystawiła fakturę opiewającą na 335 112, 17 zł z tytułu wynagrodzenia za wykonane roboty. Pismem z dnia 22 września 2003 r. inwestor powiadomił pozwaną jako generalnego wykonawcę o ustaleniu kar umownych za zwłokę w wykonaniu zadania inwestycyjnego w wysokości 456 808 zł. Nie płacąc tej kary, pozwana powiadomiła powódkę o ustaleniu kar umownych zarówno z tytułu opóźnienia w wykonaniu poszczególnych etapów robót, jak i w wykonaniu całości robót, w łącznej wysokości 384 237,35 zł.

Sąd Okręgowy uznał, że powódce w chwili wytoczenia powództwa przysługiwała wierzytelność wobec pozwanej z tytułu wynagrodzenia za wykonane roboty w wysokości 335 112,17 zł. Przyjmując zwłokę zarówno w wykonaniu całości robót (według Sądu ich zakończenie nastąpiło dnia 31 lipca 2003 r.), jak i w wykonaniu poszczególnych etapów robót, Sąd uznał, że pozwana miała podstawy do ustalenia kar umownych z obu tytułów. Jednakże ich wysokość wymagała korekty, ze względu na błędy rachunkowe, jak i niewłaściwie ustalony okres zwłoki, i – po jej dokonaniu – wynosi 272 976,92 zł. Skorygowana wierzytelność pozwanej podlegała – zdaniem Sądu – potrąceniu z dochodzoną w sprawie wierzytelnością powódki.

Sąd Okręgowy nie podzielił zarzutu powoda, że pozwana nie mogła skutecznie zgłosić wierzytelności z tytułu kar umownych do potrącenia, ponieważ nie poniosła szkody na skutek zwłoki w wykonaniu robót. Nie uwzględnił również zarzutu, że pozwana zgłosiła zarzut potrącenia po upływie terminu przewidzianego w art. 479¹⁴ § 2 k.p.c. Po pierwsze, pozwana oświadczenie o potrąceniu złożyła poza postępowaniem sądowym, po wniesieniu przez jej pełnomocnika odpowiedzi na pozew; w konsekwencji dopiero wówczas powstała potrzeba podniesienia w procesie zarzutu potrącenia. Po drugie, pozwana już w odpowiedzi na pozew przytoczyła uzasadniające zarzut potrącenia okoliczności i dowody. Sąd Okręgowy nie znalazł także podstaw do miarkowania kary umownej (art. 484 § 2 k.c.).

Zaskarżonym wyrokiem Sąd Apelacyjny – po rozpoznaniu apelacji powoda – zmienił wyrok Sądu pierwszej instancji w części oddalającej powództwo, zasądzając od pozwanej na rzecz powódki dalszą kwotę 105 420,83 zł, oraz w zakresie orzeczenia o kosztach procesu za pierwszą instancję, oddalił apelację w pozostałej części i orzekł o kosztach postępowania apelacyjnego.

Sąd odwoławczy podzielił ustaloną przez Sąd Okręgowy podstawę faktyczną rozstrzygnięcia. Zaaprobował także ocenę, że zarzut potrącenia nie uległ prekluzji przewidzianej w art. 479¹⁴ § 2 k.p.c. Nie podzielił natomiast stanowiska Sądu pierwszej instancji co do miarkowania kary umownej.

Zdaniem Sądu Apelacyjnego okoliczności sprawy przemawiają za uwzględnieniem żądania dłużnika o zmniejszenie kary umownej na podstawie art. 484 § 2 k.c. Należy bowiem mieć na względzie, że powódka wykonała w całości zobowiązanie umowne, o czym świadczy zarówno odebranie od niej wszystkich robót przez pozwaną, jak i odebranie zadania inwestycyjnego przez inwestora od pozwanej. Pozwana nie wykazała też, aby poniosła szkodę na skutek zwłoki powódki w wykonaniu robót. Wprawdzie

roszczenie o karę umowną jest niezależne od wystąpienia szkody, jednakże ma ona znaczenie dla oceny przesłanek uzasadniających miarkowanie kary umownej. W okolicznościach sprawy za potrzebą zmniejszenia kary umownej przemawia również jej wysokość w stosunku do należnego powódce wynagrodzenia. Kara umowna stanowi 80% wynagrodzenia powódki i jest też rezultatem możliwości „podwójnego” jej naliczania. Sąd Apelacyjny podkreślił, że kara umowna z tytułu zwłoki w wykonaniu całości robót wynosiła 167 556,09 zł (co stanowi już około 50% wynagrodzenia), a z tytułu zwłoki w wykonaniu poszczególnych etapów robót 105 420,83 zł. Zdaniem Sądu karę umowną, w wysokości odpowiadającej łącznej wartości kar umownych, należało uznać za rażąco wygórowaną i ze względu na przedstawione wyżej okoliczności zmniejszyć do kwoty 167 556,09 zł.

Skargi kasacyjne od wyroku wniosły obie strony. Powódka zaskarżyła wyrok w części oddalającej apelację i w skardze kasacyjnej, opartej na obu podstawach, zarzuciła naruszenie art. 498 § 2 i art. 499 k.c. przez ich niewłaściwe zastosowanie oraz obrazę art. 479¹⁴ § 2 k.p.c. i art. 328 § 2 w związku z art. 391 § 1 k.p.c. Powołując się na te podstawy wniosła o uchylenie wyroku w zaskarżonej części i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania. Pozwana zaskarżyła wyrok w części uwzględniającej apelację powódki i, zarzucając naruszenie art. 484 § 2 k.c. przez błędną jego wykładnię i niewłaściwe zastosowanie, wniosła o uchylenie wyroku w zaskarżonej części i oddalenie apelacji powódki w całości bądź przekazanie sprawy w uchyłonym zakresie do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Dla oceny zasadności skargi kasacyjnej powódki zasadnicze znaczenie ma zarzut naruszenia art. 479¹⁴ § 2 k.p.c. Skarżąca obraży tego przepisu dopatrzyła się w uwzględnieniu sprekludowanego zarzutu potrącenia, ponieważ jego podniesienie – jej zdaniem – było możliwe już w odpowiedzi na pozew.

Potrącenie jako instytucja prawa cywilnego (art. 498-505 k.c.) funkcjonuje w zasadzie na obszarze regulowanym przez prawo prywatne, obejmując stosunki prawne, w których obie strony występują w podwójnej roli wierzyciela i dłużnika. Zgodnie z art. 498 § 1 k.c. obydwie wierzytelności powinny spełniać wymagania jednorodzaowości oraz ograniczenia przedmiotowego (pieniądze lub rzeczy tej samej jakości oznaczone tylko co do gatunku), wymagalności i zaskarżalności. Wykonanie prawa potrącenia polega na złożeniu drugiej stronie oświadczenia o charakterze prawo kształtującym (art. 499 zdanie pierwsze k.c.), którego skutkiem, niezależnym od woli

uprawnionego do wierzytelności objętej potrąceniem, jest umorzenie się obydwu wierzytelności do wysokości wierzytelności niższej (art. 498 § 2 k.c.), ze skutkiem czasowym określonym w art. 499 zdanie drugie k.c., tj. od chwili, kiedy potrącenie stało się możliwe.

Oświadczenie o potrąceniu może zostać złożone poza postępowaniem toczącym się z powództwa wierzyciela wzajemnego i podlega ogólnym przepisom co do sposobu i chwili złożenia (art. 60 i art. 61 k.c.). Jeżeli zostanie złożone skutecznie, ze względu na skutek umarzający, tworzy – jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 19 października 2007 r., III CZP 58/07 (OSNC 2008 r., nr 5, poz. 44) – nową treść stosunku prawnego między stronami, wykraczająca, ze względu na konsekwencje mocy wstecznej, nawet poza treść zobowiązania z chwili złożenia oświadczenia. Jeżeli dojdzie do procesu o roszczenie wierzyciela wzajemnego, obrona pozwanego nie może polegać na podniesieniu zarzutu potrącenia, lecz zarzutu nieistnienia roszczenia powoda ze względu na umorzenie wierzytelności poza procesem. W tej kwestii Sąd Najwyższy w przytoczonej uchwale uznał, że nie można podzielić wyroku Sądu Najwyższego z dnia 12 marca 1998 r., I CKN 522/97 (OSNC 1998, nr 11, poz. 176) w zakresie utożsamiającym umorzenie dokonane poza procesem i na skutek zarzutu podniesionego w jego toku.

Wytoczenie powództwa przez wierzyciela wzajemnego nie pozbawia pozwanego możliwości dokonania czynności prawnych prowadzących do wygaśnięcia dochodzonej wierzytelności. Jeżeli jest on również wierzycielem powoda, może w szczególności złożyć oświadczenie o potrąceniu. Dokonanie tego poza procesem, w razie spełnienia się przesłanek materialnych, prowadzi do wygaśnięcia wierzytelności i w zależności od etapu postępowania może wpłynąć na treść rozstrzygnięcia. Należy podkreślić, że według kodeksu cywilnego dokonanie potrącenia jest uprawnieniem wierzyciela, dla którego rozpoczęła się faza kompensacyjna. Powstanie możliwości potrącenia nie stwarza po jego stronie obowiązku. Jedną granicą czasową skorzystania z uprawnienia jest zakończenie fazy kompensacyjnej z powodu odpadnięcia przesłanek, w szczególności na skutek zapłaty jednej z wierzytelności czy jej wygaśnięcia na innej podstawie. W tym okresie wierzyciel może – według własnego uznania – zażądać spełnienia świadczenia albo dokonać potrącenia, albo zachować się całkowicie pasywnie (nie musi realizować swojej należności.).

Z niekwestionowanych ustaleń faktycznych wynika, że pozwana z dochodzoną w sprawie wierzytelnością skutecznie potrąciła własną wierzytelność wobec powódki z

tytułu kar umownych za zwłokę w wykonaniu umowy. Oświadczenie o potrąceniu zostało złożone poza procesem w dniu 24 kwietnia 2006 r. Zgodnie z przytoczonym wyżej stanowiskiem Sądu Najwyższego obronę pozwanej w sprawie – ze względu na dokonanie potrącenia poza procesem – należało traktować jako opartą na zarzucie nieistnienia roszczenia powódki na skutek umorzenia wierzytelności. Jest oczywiste, że fakty i dowody uzasadniające ten zarzut powinny być powołane z zachowaniem zasad przewidzianych w art. 479¹⁴ § 2 k.p.c. w wersji obowiązującej do dnia 20 marca 2007 r. Nie ulega jednak wątpliwości, że ich powołanie w odpowiedzi na pozew z dnia 20 lutego 2006 r. było niemożliwe, ponieważ pozwana z przysługującego jej uprawnienia do potrącenia skorzystała dopiero w dniu 24 kwietnia 2006 r. Uwzględniając skutki dokonanego przez pozwaną potrącenia, Sąd Apelacyjny nie naruszył zatem art. 479¹⁴ § 2 k.p.c. Podniesionego w skardze kasacyjnej powódki zarzutu, że zaskarżony wyrok został wydany z naruszeniem art. 479¹⁴ § 2 k.p.c., polegającym na uwzględnieniu sprekludowanego zarzutu potrącenia, nie można podzielić, ponieważ w sprawie nie zachodziła sytuacja – z powodu złożenia oświadczenia o potrąceniu poza procesem – w której obrona pozwanej byłaby oparta na zarzucie potrącenia. Kwestia naruszenia art. 479¹⁴ § 2 k.p.c. w sposób wskazany przez skarżącą mogłaby nabrać znaczenia, gdyby pozwana w procesie podniosła zarzut potrącenia połączony z oświadczeniem woli o potrąceniu w rozumieniu art. 499 k.c. Taka sytuacja nie miała jednak miejsca w rozpoznawanej sprawie.

Chybiony jest także zarzut naruszenia art. 328 § 2 k.p.c. w związku z art. 391 § 1 k.p.c. Zgodnie z ugruntowanym orzecnictwem skutecznie podniesiony zarzut obraży przytoczonego przepisu wymaga wykazania, że uzasadnienie zaskarżonego wyroku jest dotknięte takimi wadami, iż wyrok nie poddaje się kontroli kasacyjnej (por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 13 maja 1997 r., II CKN 112/97, niepubl., i z dnia 8 października 1997 r., II CKN 312/97, niepubl.). Uzasadnienie wyroku Sądu Apelacyjnego nie jest dotknięte takimi wadami. Ponadto skarżąca naruszenie wymienionego przepisu wiąże z okolicznościami dotyczącymi zarzutu – jak się okazało – niesłusznie kwestionującego dopuszczalność potrącenia.

Nieuzasadniony jest zarzut naruszenia art. 498 § 2 k.c. i art. 499 k.c. Nie można bowiem podzielić stanowiska skarżącej, że nie było podstaw do zastosowania tych przepisów w sprawie z powodu podniesienia zarzutu potrącenia z naruszeniem art. 479¹⁴ § 2 k.p.c.

Reasumując, skarga kasacyjna powódki podlega oddaleniu jako pozbawiona usprawiedliwionych podstaw.

Podniesiony w skardze kasacyjnej pozwanej zarzut naruszenia art. 484 § 2 k.c. zmierza w istocie do podważenia obniżenia kary umownej ze względu na uznanie jej za rażąco wygórowaną.

Przede wszystkim należy podkreślić, że skuteczne złożenie oświadczenia o potrąceniu poza postępowaniem sądowym nie wyklucza możliwości domagania się miarkowania kary umownej w procesie. Kwestia ta była przedmiotem rozważań Sądu Najwyższego w wyroku z dnia 21 listopada 2007 r., I CSK 270/07 (niepubl.). Podkreślając funkcję ochronną art. 484 § 2 k.c. i konstytutywny charakter orzeczenia o miarkowaniu kary umownej, działającego *ex tunc*, Sąd Najwyższy uznał, że złożenie oświadczenia o potrąceniu nie wyłącza prawa do domagania się miarkowania kary umownej. Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym niniejszą skargę kasacyjną podziela ten pogląd.

Z przepisów regulujących karę umowną (art. 483 i art. 484 k.c.) wynika, że stanowi ona z góry określony surogat odszkodowania należnego wierzycielowi od dłużnika z tytułu odpowiedzialności za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, pełni więc przede wszystkim funkcję kompensacyjną. Z tego powodu, choć należy się ona w zastrzeżonej wysokości bez względu na wysokość poniesionej szkody (art. 484 § 1 k.c.), a obowiązek jej zapłaty powstaje nawet wtedy, gdy wierzyciel na skutek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania w ogóle szkody nie poniósł (por. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 6 listopada 2003 r., III CZP 61/03, OSNC 2004, nr 5, poz. 69 ze sprostowaniem w OSNC 2004, nr 6, s. 1), normujące ją przepisy kodeksu cywilnego nie pozbawiły całkowicie doniosłości relacji między wysokością zastrzeżonej kary umownej a godnym ochrony interesem wierzyciela (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 września 2007 r., V CSK 139/07, OSNC, Zbór Dodatkowy B 2008, poz. 44). W wypadku dużej dysproporcji między wysokością kary umownej a interesem wierzyciela chronionym za pomocą kary umownej dopuszczalne jest – na podstawie art. 484 § 2 k.c. – zmniejszenie, czyli tzw. miarkowanie, kary umownej przez sąd na żądanie dłużnika.

W wypadku miarkowania kary umownej ze względu na jej rażąco wygórowanie za zasadnicze kryterium oceny rażącego wygórowania należy uznać – zgodnie ze stanowiskiem zajmowanym w art. 85 § 1 k.z. i podtrzymywanym na gruncie art. 484 § 2 k.c. – stosunek wysokości kary umownej do wysokości doznanej szkody przez

wierzyciela (por. wyroki Sąd Najwyższego: z dnia 7 lutego 1975 r., III CRN 406/74, OSNCP 1976, nr 2, poz. 34, z dnia 14 lipca 1976, I CR 221/76, OSNC 1977, nr 4, poz. 76, z dnia 17 marca 1988 r., IV CR 58/88, niepubl., z dnia 21 czerwca 2002 r., V CKN 1075/00, niepubl. oraz uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego – zasadę prawną – z dnia 6 listopada 2003 r., III CZP 61/03). Zarówno w piśmiennictwie, jak i orzecznictwie za kryterium oceny rażącego wygórowania kary umownej przyjmuje się również relację między wysokością zastrzeżonej kary umownej a wysokością należnego wynagrodzenia (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 20 maja 1980 r., I CR 229/80, OSNC 1980, nr 12, poz. 243 i z dnia 11 listopada 2007 r., V CSK 139/07).

Z niekwestionowanych ustaleń faktycznych wynika, że powódka wykonała zobowiązanie w całości. Nie zostało ono natomiast wykonane w terminie. Pozwana nie wykazała jednak, aby poniosła szkodę na skutek nieterminowego wykonania zobowiązania przez powódkę. Ponadto z relacji między skorygowaną przez Sąd wysokością kary umownej a należnym powódce wynagrodzeniem wynika, że kara umowna stanowi ponad 80% wynagrodzenia powódki. Nawiązując do przedstawionych wyżej kryteriów miarkowania kary umownej ze względu na jej rażące wygórowanie, Sąd Apelacyjny – wbrew zarzutowi skarżącej – trafnie uznał, że przedstawiona do potrącenia kara umowna wymagała zmniejszenia o wskazaną przez nią kwotę. Skarżąca, kwestionując w skardze kasacyjnej to rozstrzygnięcie, nie przedstawiła przekonujących argumentów, że jej interes chroniony za pomocą kary umownej przemawia przeciwko jej miarkowaniu. To oznacza, że również skarga kasacyjna pozwanej podlega oddaleniu jako pozbawiona uzasadnionej podstawy.

Z przedstawionych powodów Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji wyroku (art. 398¹⁴ k.p.c. oraz art. 100 w związku z art. 398²¹ k.p.c.).